

Janusz Korczak, zijn leven, werk en gedachtegoed

Theo Cappon

Wat maakt zijn leven zo bijzonder en waarom zijn er op dit moment overal binnen en buiten Europa verenigingen die het gedachtegoed van deze arts, schrijver en pedagoog willen uitdragen? In deze bijdrage over Janusz Korczak gaat het vooral over zijn denkbeelden die voor mensen werkzaam in het brede veld van onderwijs en opvoeding nog steeds een grote actualiteit bezitten.

Jeugd

Janusz Korczak (pseudoniem voor Henryk Goldszmit) wordt in 1878 in Warschau geboren en groeit samen met zijn zusje Anna op in een welgesteld maar overbeschermend milieu. Moeder hecht veel waarde aan fatsoen, netheid en orde. Ze wil niet dat de kinderen met het 'volk' in aanraking komen. Vader is advocaat en de joodse familie is sterk in de Poolse cultuur geassimileerd. Na de ziekte en dood van zijn vader, Korczak is dan 17 jaar, wordt de situatie in het gezin dramatisch en Korczak draagt de verantwoordelijkheid voor zijn moeder en jongere zus. Door het geven van bijlessen en andere klussen probeert hij te redden wat er te redden valt. In die periode wordt hij ook pijnlijk geconfronteerd met de ellende van de grote stad Warschau. Hij studeert medicijnen en komt vervolgens als jonge arts in aanraking met ziekten, armoede en verwaarlozing in de verpauperde wijken. Hij wordt vooral getroffen door het leed van kinderen. Hij ziet talloze wezen en sociaal-wezen als gevolg van alcoholisme, ziekten en sterfte. Korczak raakt betrokken bij politieke en literaire groepen en hekelt allerlei maatschappelijke misstanden. In 1901 schrijft hij de boeken *Kinderen van de straat* (Korczak, 1996) en drie jaar later *Het Salonkind* (Korczak, 1999). In het eerste schetst hij de onvoorstelbare omstandigheden van zwerfjongeren, in het tweede boek hekelt hij de opvoedingspraktijken van de gegoede burgers, waarin het kind volledig naar de hand van de volwassene wordt gezet en geen enkele eigenheid kan ontwikkelen. Het boek bevat veel autobiografische momenten.

Kinderarts en pedagoog

In deze jaren groeit zijn bekendheid en reputatie als kinderarts snel. Velen weten hem te vinden en het zijn vooral de allerarmsten die nooit tevergeefs een beroep op hem doen. Het gebeurde dikwijls dat hij voor hen geen rekening uitschreef, ja zelfs geld achterliet om medicijnen te kopen. In 1905 wordt Korczak als militair arts naar het front in de Russisch-Japanse oorlog gestuurd (Het oostelijke deel van Polen behoorde in die tijd tot het Russische Rijk). Daar in het verre Mantsjoerije wordt hij getroffen door het leed van kinderen als gevolg van de oorlog. Hij neemt een klein kind, dat zijn ouders is kwijt geraakt, onder zijn hoede. Zij leert hem Chinees. Terug in Warschau rijpt het idee om een kindertehuis te bouwen voor wezen en verwaarloosde kinderen. Met hulp van vrienden en dankzij goede fondsenwerving lukt het om in 1912 Dom Sierot (Huis der Wezen) te openen. Het is een prachtig gebouw en Korczak zelf vindt een plek op de

bovenste etage vlak bij de jongens- en meisjesslaapzaal. Hier heeft hij met enkele onderbrekingen tot aan het eind van leven gewoond. Hoewel hij tot over zijn oren in het werk zit als schrijver, arts en universitair docent, vindt hij hier, als leider van het weeshuis, zijn belangrijkste roeping. Zelf heeft hij steeds gezegd dat hij op deze manier de twee disciplines, pedagogiek en medicijnen, het beste met elkaar kon combineren. Het weeshuis vormt voor hem de ideale observatieplek om kinderen te leren kennen. Korczak heeft kinderen inderdaad altijd grondig en zorgvuldig medisch onderzocht. Bekend van hem is de gewoonte om 's nachts te luisteren naar hun ademhaling en te letten op hun slaap. "Veel opvoeders vergeten dat kinderen een lijf hebben", aldus Korczak. Hij vindt tijd om met de kinderen te eten, hen voor te lezen of naar bed te brengen. Vanaf het allereerste begin werkt hij nauw samen met Stefanie Wilczynska (juf Stefa). Ook zij heeft tot aan haar dood in Treblinka in Dom Sierot gewerkt. Zij was zijn vaste medewerkster en regelde de hele organisatie. Het weeshuis wordt een kindergemeenschap met een opmerkelijke mate van zelfbestuur. Er waren wekelijkse vergaderingen van alle kinderen en medewerkers, waar over allerlei zaken van het huis werd gesproken. De verantwoordelijkheid van kinderen voor elkaar kwam tot uiting in een soort mentor-schap. Ieder nieuw kind kreeg als begeleider een ouder kind toegewezen. Heel radicaal was de vorming van een kinderrechtbank. Daarnaast een systeem van onderlinge taken, een muurkrant en de zorg voor de gemeenschappelijke tuin. Het weeshuis krijgt meer en meer internationale bekendheid ('Republiek der jongeren').

In het begin van de twintiger jaren schrijft Korczak de kinderboeken *Koning Matthijsje de Eerste* (Korczak, 1981) en *Koning Matthijsje op het onbewoonde eiland* (Korczak, 1992). Veel van zijn pedagogische ideeën zijn hierin terug te vinden. De positie van kinderen tegenover volwassenen is het centrale thema. In diezelfde jaren is Korczak de initiatiefnemer van een kinderpagina die elke week als bijlage verschijnt bij de Poolse krant *Revue*. Deze pagina, die hoofdzakelijk door kinderen wordt gevuld, is bijzonder populair in Polen. Voor het eerst worden kinderen serieus genomen en voor hun bijdragen betaald. Ook de wekelijkse radiopraatjes van Korczak over opvoeding (*De oude dokter vertelt*) vormen een enorm succes. Zo ook zijn pedagogische hoofdwerken: *Hoe houd je van een kind* (Korczak, 1984) en *Het recht van het kind op respect* (Korczak, 1979).

De oorlog

Eind twintiger, begin dertiger jaren verandert de situatie in Europa snel. Er komt een golf van antisemitisme opzetten. In 1936 wordt Korczak verboden zijn radiopraatjes te houden. Dat is voor hem een enorme ontgoocheling, omdat hij z'n leven lang gevochten heeft voor Pools-joodse verdraagzaamheid.

In 1939 wordt Polen overrompeld door de Nazi's. Een van de eerste maatregelen is om alle joden, dus ook het weeshuis Dom Sierot, te concentreren in een groot getto. De situatie wordt met de dag ondraaglijker. Korczak deed op 'het eiland van honger en angst' het onmogelijke: hij verleende waar mogelijk medische hulp en bedelde om het dagelijks brood voor zijn kinderen. Menige avond constateerde hij teleurgesteld dat de dagobbrengst te mager was. 'Terneergeslagen keerde ik van mijn rondgang terug. Zeven bezoeken, gesprekken, trappen en vragen. En het resultaat: 50 Zloty en een toezegging van 5 Zloty per maand. Kunnen daarvan 200 mensen leven?' Bezoekers uit die tijd vertellen dat Korczak en zijn medewerkers er ondanks de afschuwelijke omstandigheden

toch nog in slaagden de kinderen rust en geborgenheid te geven. Nog op 18 juli 1942 voerden de kinderen het stuk 'De Postbode' van Tagore op, waarin het thema van een stervende jongen voorkomt.

Korczak gaat er bijna onderdoor. Enkele malen wordt hij door de Duitsers gevangen gezet en mishandeld, maar uiteindelijk met hulp van vrienden weer vrijgelaten. Op 6 augustus 1942 (de grote transporten vanuit het getto zijn al in het voorjaar begonnen) worden de kinderen en de leiding van het weeshuis weggevoerd naar de 'Umschlagplatz'. Ze hebben hun groene vlag met het Klavertje-4 bij zich. De oudste kinderen dragen de kleintjes en de stoet loopt de lange weg van de Siennastraat naar de goederenwagens die hen nog diezelfde dag naar Treblinka zullen brengen. Bij aankomst worden Korczak en zijn kinderen onmiddellijk vergast. Hij is tot in de dood zijn kinderen trouw gebleven.

Gedachtegoed

Laten we voorop stellen dat Korczak nooit een systematische pedagogiek heeft geformuleerd. Hij heeft zijn gedachten over kinderen vooral tot uiting gebracht in sterk beeldende beschrijvingen van wat er tussen volwassenen en kinderen gebeurt. Zo bevat zijn boek *Hoe houd je van een kind* veel pedagogische ideeën, die gebaseerd zijn op de talloze ervaringen die Korczak als arts had opgedaan tijdens de vele bezoeken aan gezinnen. Het boek appelleert aan onze eigen waarneming, intuïtie en fantasie. "Beter dan via de wetenschap kunnen wij langs deze weg het onbekende kind op het spoor komen, en ontdekken dat het een perkament is, dicht beschreven met heel kleine hiërogliefen, die je slechts gedeeltelijk kunt ontcijferen". (Korczak, 1984) De praktijk en de daarop gebaseerde gevoelens en niet de kennis van theoretische stelsels bepaalden Korczaks omgang met het kind: "Vaak schuif ik een theorie terzijde, zelden mijzelf."

Als er één punt uit zijn denken over opvoeding naar voren gehaald moet worden, is dat wel het idee van *respect* voor het kind. Het kind is in elke fase een volwaardig menselijk wezen en niet slechts een onaf mens, die nog van alles niet kan. We hebben in het algemeen te weinig respect voor de ervaringen waarover het kind reeds beschikt. Korczaks observaties tonen ons welke inspanningen er van een kind gevraagd worden bij het opgroeien. Elke stap moet veroverd worden. We zijn de gevoeligheid voor dit moeizame proces verloren. Kortom, we zijn ongeduldig geworden en gunnen het kind niet het *recht op de dag van vandaag*. We hebben het steeds, juist in scholen, over wat het kind moet worden. Het langzame ingroeien in de morele en sociale patronen vergt veel tijd en de op de toekomst gerichte opvoeder is altijd ongeduldig. Korczak zegt hierover: "...en als die (altijd zo ongeduldig benadrukte toekomst) dan aangebroken is, moet er opnieuw gewacht worden want de diepzittende mening dat het kind nog niets is, maar iets moet worden, dat het nog niets weet, maar alleen ooit iets zal weten en nog niets kan, maar hoogstens later iets zal kunnen, dwingt ons immers tot steeds verder wachten." (Korczak, 1984) Hij pleit voor de *absoluutheid* van de kindertijd. Kind-zijn heeft hier en nu een eigen, zelfstandige betekenis.

Hij toont zich steeds verontwaardigd als hij schrijft over het 'kleineren' van kinderen. In zijn boek *Het Recht van het kind op respect*, zegt hij: 'Het is erg vervelend om klein te zijn. Respect en bewondering oogst alleen wat groot is en meer plaats inneemt (Korczak, 1984). Dit bij het kind gekweekte) gevoel van onmacht voedt op tot het geloof in fysieke kracht. Niet alleen de volwassene, maar iedereen die ouder en sterker is, kan

zijn ontevredenheid op grove manier uiten, zijn eisen met geweld doorzetten en afdwingen dat men naar hem luistert. Kortom, hij kan ongestraft onrecht doen (Korczak, 1979).

Gelijkwaardigheid

Voor Korczak staat in het opvoedingsgebeuren de gelijkwaardigheid van kind en volwassene centraal. Tussen kind en opvoeder moet een dialoog bestaan. Zijn ideeën komen op dit punt overeen met de visie van de joodse wijsgeer Martin Buber, die altijd heeft gepleit voor een 'Ich und Du'- relatie tussen volwassene en kind.

Korczak plaatst vertrouwen tegenover wantrouwen in de opvoeding. We laten het kind te weinig zelf dingen ervaren en beleven. We willen eigenlijk over alles wat het doet waken, aldus Korczak. Wij zijn ervaren en we hebben het beste met je voor, en doe het maar zoals wij het zeggen. Korczak wil volwassenen gevoelig maken voor het feit dat storend gedrag van een kind ook kan voortkomen uit eisen die teveel het wezenlijke van het kind vernietigen. In de jubileumbundel, uitgegeven ter gelegenheid van het derde lustrum van de Korczak Stichting, schreef Prof. Luc Stevens een prachtige bijdrage over *Het recht van het kind zichzelf te ontwikkelen*. Hij baseert zich hierbij op de ideeën van Korczak als hij schrijft: 'Het beeld van de primaire ontwikkelingsvoorwaarden dat vanuit de moderne cognitieve psychologie verschijnt, blijkt op hoofdlijnen treffend overeen te komen met Korczaks visie op wat kinderen van hun opvoedingsomgeving vragen: niet teveel 'opvoeding', maar respect voor eigen kunnen, durven en willen van kinderen en solidariteit of beschikbaarheid van volwassenen. De overeenkomst waarop ik doel zou 'het recht op ontwikkeling' kunnen heten.(...) De erkenning van het eigen actief aandeel van kinderen in hun ontwikkeling, ook hun ontwikkeling in school met inbegrip van hun eigen verantwoordelijkheid daarvoor en de uitdaging dit eigen aandeel actief ter hand te nemen' (Korczak Stichting, 1997).

Geen bezit

In veel van zijn beschrijvingen over kinderen en opvoedingssituaties blijkt dat hij ieder kind ontmoet op een unieke wijze: "Voor ieder probleem, ieder kind, iedere dag is een unieke reactie van de opvoeder nodig." Nauw verbonden hiermee is de uitspraak van Korczak: "Een kind is nooit je bezit." Heel scherp heeft hij gezien hoe volwassenen kinderen bewust, maar meestal onbewust gebruiken als een soort verlengstuk van zichzelf. Bezitten moet je dan in twee betekenissen opvatten. Je kunt een kind domweg aan je macht onderwerpen; letterlijk dus bezitten. Maar je kan, en dat is veel subtieler, een kind ook zo psychologisch omarmen en beïnvloeden dat het geestelijk onvrij is geworden om zichzelf te zijn. In het boek *Het recht van het kind op respect* schrijft Korczak over dat egoïstische bezitten het volgende: "Een volwassene kan zich eenzaam voelen en een grote behoefte hebben aan liefde en aanraking. Het kind is een alibi, een middel voor de volwassene om aan zijn eigen liefde en behoefte tegemoet te komen" (Korczak, 1979).

In al zijn werken, en zeker in zijn kinderboeken, laat Korczak merken wat hij vindt van de morele opvoeding. Hij ervaart veel normen en waarden als knellend. De volwassenen kneden en vormen de kinderen naar hun eigen ideeën. Hij ziet om zich heen dat kinderen zo goed mogelijk aangepast worden aan de maatschappelijke instituties. Lees zijn uitspraak in: *Het recht van het kind op respect* : 'De maatschappij heeft jou die kleine

wildebras toevertrouwd, opdat je hem omvormt en dresseert, hem voor zijn omgeving acceptabel maakt, en nu wacht zij af. De staat wacht, de kerk wacht en zijn toekomstige werkgever. Zij eisen, wachten en letten op. (...) Het kind heeft het recht te groeien, te manen, te eisen; het heeft het recht te groeien, te rijpen en eenmaal gerijpt, vruchten af te werpen. De hele moderne pedagogiek is erop gericht gemakkelijke kinderen te vormen, consequent en stap voor stap streeft zij ernaar al datgene te breken, te onderdrukken en uit te bannen, wat de wil en de vrijheid van het kind betreft, de kracht van zijn innerlijk leven, zijn verlangens en zijn voornemens. (Korczak, 1979). Natuurlijk dit is in het Polen van 1928 geschreven, maar de zogenaamde 'ideologische aanpassing' vindt, wellicht op een subtieler manier, nog steeds in de opvoeding en het onderwijs plaats. Kritische en opstandige kinderen zijn 'lastig' voor opvoeders.

Het is overigens beslist niet zo dat Korczak een kloof wil scheppen tussen kinderen en volwassenen. In zijn boek *Als ik weer klein ben* schildert hij op een magistrale wijze de innerlijke strijd, de onmacht vaak en het verdriet van de volwassene. 'Het zou zo ingericht kunnen zijn dat de mens afwisselend nu eens groot en dan weer klein was. Ongeveer zoals winter en zomer, dag en nacht, slapen en wakker zijn. Dan zou niemand zich verwonderen en dan zouden ze elkaar beter verstaan, de grote mensen en de kinderen'. (Janusz Korczak, 1987) Korczak heeft zoveel vertrouwen in het waardeoordeel en het normbesef van kinderen, dat hij het aandurft om een kinderrechtbank en een kinderparlement in het weeshuis in te stellen (de rechters waren de kinderen uit het weeshuis). De straffen die de rechtbank aan kinderen maar ook aan de groepsleiders kon opleggen waren gedetailleerd en zorgvuldig geformuleerd. Korczak trachtte het strafstelsel zo in te richten dat het niet leidde tot vergelding en leed toebrengen, maar dat de strafoplegging leidde tot inzicht, ander gedrag en herstel van de relatie met de groepsleden.

Kritiek

Men kan terecht kritiek op Korczak hebben dat hij weliswaar veel verantwoordelijkheid bij de kinderen legde, maar dat hij in grote beslissingen, bijvoorbeeld het voor onbepaalde tijd opheffen van de rechtbank, keuzes maakte zonder de kinderen daarin te betrekken. We raken hier het uiterst moeilijke punt van de grenzen van gezag en verantwoordelijkheid van de opvoeder. Elke school die haar gemeenschap wil democratiseren loopt hier tegenaan. Hoe vaak is actieve participatie niet schijnparticipatie? De grote Korczak-kenner Prof. Mischa de Winter geeft ons in zijn boek *Kinderen als medeburgers* daarvan treffende voorbeelden (De Winter, 1999).

Uit Korczaks boeken en getuigenissen blijkt dat hij dikwijls twijfelde en teleurgesteld was. Maar daarin komt hij dicht bij ons staan, omdat iedere opvoeder perioden van grote twijfel en wanhoop kent. Maar zijn appèl op de opvoeder om het kind recht te doen blijft steeds overeind. Hij was geen zwevende romanticus, maar een hartstochtelijk strijder voor de rechten van het kind, die meermalen een teleurstelling opliep en zich dikwijls machteloos voelde.

Er is in dit kort bestek geen ruimte uitvoeriger stil te staan bij talloze andere denkbeelden en maatregelen van Korczak, zoals zijn haarscherpe observaties van rolbevestigend gedrag bij jongens en meisjes en zijn mening daarover; zijn grote afkeer van pesten; zijn pleidooi bij opvoeders om iedere dag opnieuw naar het kind te kijken (jij bent zelf vandaag anders dan gisteren, zo ook het kind); de eye-openers voor wat kinderen voor

elkaar kunnen betekenen, et cetera. Maar één ding wil ik er nog uitlichten en dat is Korczak's wijze van redeneren met kinderen. Op veel plaatsen in zijn werk komen we weergaven tegen van gesprekken met jonge en oudere kinderen. Het is een verademing te lezen en te horen hoe hij kinderen ook in hun denken en redeneren volstrekt serieus neemt. De toon en de taal die hij hanteert, geeft het kind het gevoel dat het op basis van gelijkwaardigheid met de volwassene in gesprek is. Hij nodigt kinderen, hoe jong ze ook zijn, uit tot argumenteren. Laten wij die uitnodiging overnemen.

Noot

Meer informatie over Janusz Korczak en de Janusz Korczak Stichting: Janusz Korczak Stichting, Postbus 70048. 1007 KA Amsterdam. 020-6447018 / info@korczak.nl.

Literatuur

- Janusz Korczak (1996). *Kinder der Strasse in Janusz Korczak. Sämtliche Werke*. Gütersloher Verlagshaus.
- Janusz Korczak (1996). *Kind des Salons*. Gütersloher Verlagshaus.
- Janusz Korczak (1981). *Koning Matthijsje de Eerste*. Amsterdam: Van Goor.
- Janusz Korczak Koning (1992). *Matthijsje op het onbewoonde eiland*. Amsterdam: Van Goor.
- Janusz Korczak (1984). *Hoe houd je van een kind*. Utrecht, Bijleveld.
- Janusz Korczak (1979). *Das Recht des Kindes auf Achtung*. Göttingen: V.d. Hoeck.
- Korczak Stichting (1997). *De ongehoorde rechten van het kind*. Amsterdam: Korczak Stichting.
- Janusz Korczak (1987). *Als ik weer klein ben*. Utrecht: Bijleveld.
- Janusz Korczak. *Dagboek. In het ghetto van Warschau*. Red. René Görtzen Amsterdam: SWP.
- Waldijk, K. (1999). *Over klein zijn en groot worden*, SWP: Amsterdam.
- Winter, M. de (1999). *Kinderen als medeburgers (Kinder- en jeugdparticipatie als maatschappelijk opvoedingsperspectief)*. Utrecht: De Tijdstroom.